

**ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАР ЎҚУВ-БИЛИШ
МОТИВЛАРИНИНГ ЗАРУРИЯТИ**

Рахимов Шокир Тоштемирович

Қарши давлат университети тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада таълим жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш мотивларининг моҳияти, турлари ва педагогик аҳамияти, ўқув-билиш мотивларининг шаклланиши таълим самарадорлигини ошириш, талабаларнинг мустақил фикрлаши ва касбий камолотига таъсири, замонавий таълим шароитида мотивацияни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари ва амалий механизмлари ёритилган.

Калит сўзлар: талаба, мотивация, ўқув, билиш, мотив, таълим, жараён, фаоллик, шаклланиш, фикрлаш, касб, шароит, натижа.

Аннотация. В статье рассматриваются сущность, виды и педагогическое значение учебно-познавательных мотивов студентов в образовательном процессе, влияние формирования учебно-познавательных мотивов на эффективность обучения, самостоятельное мышление и профессиональное созревание студентов, педагогические условия и практические механизмы развития мотивации в современных образовательных условиях.

Ключевые слова: студент, мотивация, учеба, познание, мотив, образование, процесс, деятельность, становление, мышление, профессия, обстоятельства, результат.

Annotation. The article covers the essence, types and pedagogical significance of educational and cognitive motives of students in the educational process, the impact of the formation of educational and cognitive motives on educational efficiency, independent thinking and professional maturation of

students, pedagogical conditions and practical mechanisms for the development of motivation in modern educational conditions.

Key words: student, motivation, study, cognition, motive, education, process, activity, formation, thinking, profession, circumstances, result.

Ҳозирги кунда жамият тараққиётининг барча соҳаларида интеллектуал салоҳиятга эга, мустақил фикрлайдиган ва ижодкор мутахассисларга бўлган эҳтиёж ортиб бормоқда. Бу эса таълим тизими олдида фақат билим бериш билан чекланиб қолмасдан, балки шахснинг ўқишга бўлган онгли муносабатини, ички эҳтиёж ва қизиқишларини шакллантириш вазифасини ҳам қўяди. Айниқса, олий таълим муассасаларида талабаларнинг ўқув фаолияти самарадорлиги кўп жиҳатдан уларнинг ўқув-билиш мотивларига боғлиқ бўлади.

Педагогик амалиёт шуни кўрсатадики, таълим жараёнида фақат ташқи рағбатлантириш (баҳо, назорат, талаб) орқали барқарор натижаларга эришиб бўлмайди. Талабанинг билим олишга бўлган ички интилиши, яъни ўқув-билиш мотивлари шаклангандагина таълим жараёни мазмунли, фаол ва ижодий тус олади. Шу боис, ўқув-билиш мотивларининг заруриятини илмий жиҳатдан асослаш ва уларни ривожлантириш масаласи долзарб педагогик муаммолар қаторига киради.

Ҳозирги глобаллашув, илм-фан ва технологияларнинг жадал ривожланиши шароитида таълим тизими олдида турган асосий вазифалардан бири — мустақил фикрлай оладиган, ижодкор, рақобатбардош ҳамда узлуксиз таълим олишга интиладиган шахсни шакллантиришдан иборатдир. Бу жараёнда таълим мазмуни, метод ва шаклларининг такомиллашуви билан бир қаторда, талабаларнинг ўқув фаолиятига нисбатан ички муносабати, яъни уларнинг ўқув-билиш мотивларини шакллантириш ва ривожлантириш алоҳида аҳамият касб

этади. Чунки ҳар қандай таълим жараёни самарадорлиги, аввало, ўқувчи ёки талабанинг билим олишга бўлган онгли эҳтиёжи, қизиқиши ва ички интилиши билан белгиланади.

Психология ва педагогика фанлари нуқтаи назаридан қаралганда, мотив шахс фаолиятини ҳаракатга келтирувчи, унинг йўналиши ва мазмунини белгилаб берувчи муҳим омил сифатида эътироф этилади. Айниқса, олий таълим муассасаларида талабаларнинг ўқув-билиш мотивлари уларнинг академик фаоллиги, мустақил изланиши, танқидий тафаккури ва касбий шаклланиш жараёни билан узвий боғлиқдир. Агар талабада билим олишга бўлган ички эҳтиёж шаклланмаган бўлса, ҳатто энг мукаммал ўқув дастурлари ва замонавий педагогик технологиялар ҳам кутилган натижани бермаслиги мумкин.

Замонавий таълим назариясида ўқув-билиш мотивлари фақатгина баҳога ёки диплом олишга қаратилган ташқи рағбатлар билан чекланиб қолмаслиги лозимлиги таъкидланади. Аксинча, билимнинг шахсий аҳамиятини англаш, интеллектуал қониқиш, янгиликка қизиқиш, ўз-ўзини ривожлантириш ва касбий камолотга интилиш каби ички мотивлар талабанинг барқарор ва узоқ муддатли ўқув фаолиятини таъминлайди. Шу маънода, ўқув-билиш мотивларини шакллантириш таълим жараёнининг иловаси эмас, балки унинг марказий, тизим ясовчи компоненти сифатида қаралиши лозим [1].

Айниқса, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти, меҳнат бозоридаги рақобат кучайиб бораётган бир шароитда, талабалардан фақат тайёр билимларни ўзлаштириш эмас, балки мустақил билим олиш, муаммоларни таҳлил қилиш ва инновацион ечимлар таклиф этиш қобилияти талаб этилмоқда. Бу эса ўз навбатида, ўқув-билиш мотивларининг юқори даражада шаклланган бўлишини тақозо этади. Чунки фақат ички мотивацияга эга бўлган шахсина таълимни ҳаёт давомида узлуксиз жараён сифатида қабул қилади.

Шу нуқтаи назардан, талабалар ўқув-билиш мотивларининг зарурияти масаласи педагогик ва психологик тадқиқотларда долзарб илмий муаммолардан бири сифатида намоён бўлмоқда. Мазкур муаммони чуқур таҳлил қилиш таълим жараёнини шахсга йўналтирилган, фаол ва ижодий характерда ташкил этиш имкониятини яратади. Бунда ўқитувчининг педагогик маҳорат даражаси, таълим муҳитининг мотивацион хусусиятлари, ўқув мазмунининг ҳаётий ва касбий аҳамияти, шунингдек, талабаларнинг индивидуал эҳтиёж ва қизиқишларини ҳисобга олиш муҳим омиллар сифатида майдонга чиқади.

Талабаларнинг ўқув-билиш мотивларини шакллантириш ва ривожлантириш масаласи таълим сифатини ошириш, баркамол ва рақобатбардош мутахассис тайёрлашнинг асосий шарти ҳисобланади. Шу боис, мазкур мавзудаги илмий тадқиқотлар нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам катта аҳамиятга эга бўлиб, замонавий таълим тизимини такомиллаштиришда муҳим методологик асос бўлиб хизмат қилади [3].

Мотивация психология ва педагогика фанларида шахс фаолиятини ҳаракатга келтирувчи асосий ички омил сифатида талқин қилинади. Мотив эса инсонни муайян фаолиятни амалга оширишга ундайдиган ички сабаб, эҳтиёж ёки мақсад сифатида изоҳланади. Ўқув-билиш мотивлари эса шахснинг билим олишга, билиш жараёнига ва интеллектуал фаолиятга бўлган онгли интилишини ифодалайди [2].

Ташқи мотивлар баҳога эришиш, мақтов ёки жазодан қочиш каби омиллар билан боғлиқ бўлса, ички мотивлар билимнинг ўзига бўлган қизиқиш, янгиликни англашга интилиш, интеллектуал қониқиш каби эҳтиёжларга асосланади. Айниқса, ўқув-билиш мотивлари ички мотивлар таркибида муҳим ўрин тутди ва улар талабанинг шахсий ривожланишини таъминлайди.

Ўқув-билиш мотивлари таълим жараёнида қуйидаги муҳим вазифаларни бажаради [4]:

– талабанинг ўқув фаолиятига бўлган барқарор қизиқишини таъминлайди;

– мустақил билим олиш ва изланиш фаолиятини ривожлантиради;

– танқидий ва ижодий тафаккурни шакллантиради;

– билимларни чуқур ва онгли ўзлаштиришга ёрдам беради.

Мотивацияси юқори бўлган талаба ўқув материални механик равишда ёдлаш билан чекланиб қолмай, уни таҳлил қилади, амалиёт билан боғлайди ва ҳаётий аҳамиятини англайди [5]. Бу эса таълим сифатининг ошишига олиб келади.

Ўқув-билиш мотивларининг шаклланиши кўп қиррали жараён бўлиб, қуйидаги омилларга боғлиқ:

– таълим мазмунининг илмийлиги ва ҳаётий аҳамияти;

– ўқитиш метод ва технологияларининг интерактивлиги;

– ўқитувчининг педагогик маҳорати ва шахсий намунаси;

– таълим муҳитининг психологик қўллаб-қувватловчи хусусиятлари;

– талабаларнинг индивидуал қизиқиш ва қобилиятларини ҳисобга олиш.

Айниқса, муаммоли таълим, лойиҳа усули, тадқиқот фаолиятига асосланган ўқитиш усуллари талабаларда билишга бўлган табиий қизиқишни кучайтиради.

Бугунги кунда таълим тизимида шахсга йўналтирилган ва компетенциявий ёндашувлар асосий ўринни эгалламоқда. Бу ёндашувлар талабанинг фаол иштирокини, мустақил қарор қабул қилишини ва ўз ўқув фаолияти учун жавобгарлигини оширишга хизмат қилади. Шу орқали ўқув-билиш мотивлари ривожланади.

Ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш, электрон таълим платформалари, интерактив мултимедиа воситалари ҳам талабаларнинг билиш фаоллигини оширувчи муҳим омил ҳисобланади.

Талабаларнинг ўқув-билиш мотивлари таълим жараёни самарадорлигини белгилаб берувчи асосий омиллардан биридир. Уларни шакллантириш ва ривожлантириш таълим сифатини ошириш, рақобатбардош ва ижодкор мутахассис тайёрлашнинг муҳим шarti ҳисобланади. Шу боис, таълим жараёнини ташкил этишда мотивацион муҳит яратиш, талабаларнинг ички эҳтиёж ва қизиқишларини қўллаб-қувватлаш устувор вазифа сифатида қаралиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Zimnyaya I.A. *Pedagogik psixologiya*. – Moskva, 2004. 24-b.
2. Davletshin M. *Pedagogik psixologiya*. – Toshkent, 2012. 36-b.
3. Raximov Z.T. **O‘quv-bilish kompetentligini rivojlantirish oliy ta’limning muhim sharti sifatida** / Z.T. Raximov // *Journal of New Century Innovations*. — 2024. — Vol. 66, No. 1. — P. 133–139.
4. Rakhimov Z.T. **Development of students’ learning-knowing competence in vocational education** / Z.T. Rakhimov // *Current Research Journal of Pedagogics*. — 2021. — Vol. 11. — P. 233–240.
5. Rakhimov Z.T. **The importance of biological and psychophysiological factors in the development of educational and cognitive activities** / Z.T. Rakhimov // *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*. — 2021. — Vol. 11, Iss. 10. — P. 1614–1623.